

ВИНИКНЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ СПІЛКИ СПОЖИВЧИХ ТОВАРИСТВ (1908 — 1913 роки)

Стаття присвячена дослідженню питання виникнення, діяльності та занепаду Київської спілки споживчих товариств. Особлива увага у розвідці звернена на причини занепаду спілки та її відносини з Московським споживчим союзом.

Ключові слова: Київська спілка споживчих товариств, Київська губернія, Бюро Спілки.

Виникнення в кінці XIX — на початку XX століть великої кількості споживчих товариств у Київській губернії було важливою передумовою заснування організаційного центру кооперації Київщини — спілки споживчих товариств. Новоствореним товариствам необхідно було постійно надавати допомогу в справах організації торгівлі, діловодства та рахівництва, ревізій. У керівників товариств був відсутній потрібний досвід, щоб протидіяти місцевим крамарям, чиновникам, вести агітаційну роботу серед селянства, тому значна частина створених товариств занепадала, а ідея спільної праці дискредитувалася.

Об'єднання товариств у спілки сприяло більш успішному розвитку споживчої кооперації. Споживспілки налагоджували постачання товариств товарами, сприяли поширенню передового досвіду діяльності кооперативів, уживали заходи щодо навчання працівників споживчої кооперації, відстоювали інтереси споживчих товариств і пайовиків перед органами влади. На початку XX століття функціонувала тільки одна на всю імперію спілка споживчих товариств — Московська. Значне збільшення кількості споживчих товариств дозволяло порушувати питання про утворення їх об'єднання в губерніях, зокрема і Київській.

Питання створення і функціонування спілки споживчих товариств, Київської спілки зокрема, широко досліджувалося істориками та економістами початку XX століття: П.Височанським [1], І.Витановичем [2], П.Пожарським [11]. На сучасному етапі становлення нашої держави важливим для економічного її зростання є аналіз досвіду спілок споживчих товариств як організованих об'єднань, зокрема й Київської спілки споживчих товариств. Актуальність цієї теми підтверджують і розвідки сучасних вітчизняних науковців та теоретиків споживчої кооперації М.В.Алімана, С.Г.Бабенка, С.Г.Гелея [4], Ф.І.Ленченка, В.П.Пака [6] й інших.

Метою цієї розвідки є дослідження передумов виникнення, основних етапів діяльності та причин занепаду Київської спілки споживчих товариств.

Створення в Київській губернії спілки споживчих товариств було розпочато на першому з'їзді уповноважених товариств Київщини, що відбувся 28-29 грудня 1907 року.

Працівники Київської земської управи В.Сазонов, М.Бойков, О.Брайковський, присяжний повірений О.Гдешинський, доктор Й.Юркевич склали проект статуту майбутньої Спілки, який був затверджений 25 серпня 1908 року [14]. Тоді в

губернії функціонувало вже 401 товариство, але підтримали ідею скликання з'їзду тільки чверть із них.

Наприкінці 1908 року в Києві відбувався другий з'їзд представників споживчої кооперації губернії, скликаний київським губернським земством. Він проходив з 2 по 5 грудня в Лук'янівському народному домі.

На з'їзд прибули представники 134 споживчих товариств. Із привітанням до делегатів звернувся голова губернської земської управи М.Суковкін. Головою з'їзду був обраний губернський агроном В.Сазонов, товаришами голови — Х.Барановський, О. Гдешинський, секретарями — Сидоренко, Брайковський, Івашкевич.

Активну участь у роботі з'їзду взяв представник Московської спілки споживчих товариств (МССТ) Д. Коробов, у майбутньому (1917 рік) він очолить Центросоюз Росії.

З'їзд ухвалив організувати 4 комісії: торгово (продаж та закупівля товарів); про керування в товариствах (рахунки, ревізії, звіти); інформаційну; організаційну (всі питання про організацію Спілки) [14, с.1].

Комісія рекомендувала зробити повідомлення для покупців про ціни на крам і внесла дуже важливу пропозицію: в борг крам не давати, крім нещасних випадків та безробіття. Тоді дається борг 1/2 паю. Для видачі допомоги організувати фонд із прибутків товариств.

Друга комісія виробила такі рішення:

- керує товариством рада з трьох осіб: голова, скарбник, рахівник.
- ухвалено влаштувати районні курси для членів товариств, для вчителів, завести навчання облікові по школах і на вечірніх заняттях;
- для підготовки досвідчених службовців визнати за бажане заснувати артіль прикажчиків, яка відповідала б за них. Заснувати таку артіль узявся П.Маркевич.

4 грудня, об 11 годині ранку, головуючий В.Сазонов оповістив під грім оплесків, що «Спілку споживчих товариств на Київщині відкрито». Головою її був обраний представник товариства села Звонкове Васильківського повіту присяжний повірений Олександр Іванович Гдешинський.

Представник змішаної комісії Савченко зачитав доповідь з 11 пунктів щодо «урядування» Спілки:

- капітал Спілки призначається для обороту Спілки;
- пай, на пропозицію Коробова, Бухневича та Мельникова, повинен становити 3% від капіталу товариства. Розстрочка дається на рік, а зразу треба внести не менше ніж 10 руб.;
- кількість необов'язкових паїв до Спілки може бути необмеженою;
- бюро за продаж краму нічого не бере з товариств, а «користується знижкою у фірм»;
- усі товариства з інших губерній і не зі Спілки «користуються рівними правами в купівлі краму за гроші» [14, с.3].

До бюро Спілки обрано головного агронома В.Сазонова, О.Гдешинського, панотця Т.М.Добрянського, селянина С.Сидоренка. Членами ревізійної комісії обрано Х.Барановського, Й.Юркевича, Мельникова, Марчука. Головою обрали Х.Барановського.

Для делегатів селян 4 грудня ввечері в Українському клубі за участю М.Лисенка відбувся концерт.

Останнє засідання 5 грудня почалося о 12-й годині з доповіді Сазонова про майбутнє Спільки. Комісія, яка займалася цим питанням, ухвалила таке:

- у Києві бажано мати склад для краму, який Спілька буде розсилати товариствам;

- Київська спілка повинна увійти в згоду з Московською спілкою споживчих товариств;

- бажано заснувати в Києві споживче товариство, яке буде продавати товар зі складу вроздріб.

Делегат Брайковський запропонував для кращого успіху кооперації розділитися на райони і по таких маленьких районах з'єднати всі товариства, які є поблизу. Він назвав такі пункти, як Бородянка, Фастів, Біла Церква, Малин, Умань, Сміла, Шпола, Тальне, Бердичів.

В.Сазонов зачитав кошторис бюро Спільки:

- одержано вступної плати 2000 руб., 150 товариств повинні внести по 10 руб. та ще по 3% з товариств, котрі мають більший капітал, — 3700 руб;

- видатки такі:

- на роз'їзди 600 руб. на рік, помешкання на Подолі з трьох кімнат — 360 руб.,

- конторщик — 30 руб. на місяць і т.д. Загальна сума видатків — 3000 руб. [5].

Передбачалося, що ревізію в товариствах робитиме бюро, коли це буде потрібно. Про це кожне товариство повинно дати підписку.

Після закінчення 2-ого з'їзду і створення Київської спілки споживчих товариств у грудні 1908 року почалася діяльність його бюро. З 496 споживчих товариств Київської губернії до Спільки тоді вступили 185.

Статут Спільки передбачав, що до її складу можуть входити товариства тільки Київської губернії. Це було великою помилкою: Передмісна та Микільська слобідки за Дніпром не мали права входити до Спільки, бо належали до Чернігівської губернії. Це також стосувалось Борисполя та Переяслава, які входили до складу Полтавської губернії. А віддалені повіти та села не мали можливості купувати товари через Спільку в Києві через великі відстані.

Товариства, які вступили до Спільки, не поспішали вносити відповідні грошові внески, а вони були вкрай потрібні для торговельної діяльності. На 1 серпня 1909 року внесли паї 82 товариства із 181, що були членами спілки. Всього вступних внесків одержано 1989 руб. 62 коп. і пайових — 2408 руб. 9 коп. [3, с.210].

Такі умови співпраці споживчих товариств зі Спількою змусили її бюро ще у лютому 1909 року підписати угоду з Московською спілкою споживчих товариств для об'єднання купівельної сили обох спілок із збереженням їхньої повної юридичної самостійності. Бюро одержало кредит у 20 тис. руб. і розпочало свої операції з комісійно-посередницької діяльності [3, с.211].

З 20 травня 1909 року почав функціонувати власний склад Спільки на Воздвиженській вулиці. До 1 вересня бюро «зайшло в стосунки» з ринками київським, московським, одеським, склад установив ціну, однакову для всіх покупців (як членів, так і сторонніх) ціни на товари зі складу були нижчі, ніж в

оптовиків. Це показав аналіз прибутків та видатків 185 споживчих товариств, членів Спілки.

Дуже важливим у діяльності бюро Спілки було питання про створення в губернії районних складів. 13 вересня 1909 року в селі Ненадиха Таращанського повіту відбувся з'їзд представників споживчих товариств повіту. На ньому обговорювалося питання про створення районного центру для спільної закупівлі товариствами товарів. Ініціаторами цього заходу були земський інструктор Слєпанський та земський агроном Лебєдєв. Вони висунули проект районного об'єднання для спільної закупівлі товарів, який з'їзд прийняв.

Із 17 споживчих товариств Уманського повіту, які вступили до Київської Спілки, жодне не замовило у спілці товарів, мотивуючи це віддаленістю від Києва. Тому бюро висунуло думку організувати районний склад у містечку Тальне, яке розміщене біля залізниці. Біля містечка тоді було 30 споживчих товариств, і якщо кожне з них відрахує зі свого чистого прибутку від 100 до 150 руб. для потреб районного складу, то утвориться капітал, з яким можна буде відкрити районний склад із відділення київського складу під загальним керівництвом і за його відповідальністю, — писав журнал «Наше дело» [10, с.8].

Бюро Спілки запропонувало також товариствам Уманського повіту, які побажають об'єднатися в місцеву спілку при містечку Тальне, відрахувати частину зі свого прибутку за 1909 рік на районний склад.

У травні в Білій Церкві відбувся II районний з'їзд споживчих товариств. Представник села П'ятигори звернувся з проханням відкрити в Білій Церкві районний склад чи розподільний пункт для віддалених від Києва товариств.

Для формування капіталу з метою відкриття складу кожне товариство повинно відрахувати 1% з пайового капіталу. Було вибрано бюро з членів правління Олександрійського та Зарічанського споживчих товариств. «Усього в Білій Церкві закупають товари 30 сільських товариств, і можна сподіватися, що районний склад буде працювати успішно» [8, с.14].

Підсумки роботи Київської спілки споживчих товариств та питання про організацію районних складів вирішили розглянути на III з'їзді уповноважених споживчих товариств.

З'їзд розпочав свою роботу 3 грудня 1909 року. На нього приїхали 79 осіб, представників 52 спілчанських споживчих товариств. Головою з'їзду став І.Тихомиров, товаришем голови Іван Тадейович Рильський, секретарем — Левко Йосипович Юркевич. У доповіді Гдешинського зазначалося, що тільки 89 товариств (44%) звернулися до послуг бюро. З 201 товариства досі не зробили внесків у касу Спілки 116. Добре, що брали товари у Спілці споживчі товариства Полтавської, Чернігівської, Подільської та Волинської губерній.

Й.Юркевич і Х.Барановський у доповідях на III з'їзді зазначали, що:

- 1) недоліки в діяльності бюро в більшості випадків не залежить від його волі;
- 2) існуюче ставлення споживчих товариств до Спілки є небажаним;
- 3) якщо споживчі товариства найближчим часом не змінять на краще свого ставлення до Спілки, то молода, незміцніла справа легко може загинути [7, с.11].

З'їзд працював плідно два дні й розглянув такі питання:

- 1) Про створення штату інструкторів-посередників замість чиновників від земства.

Гдешинський сподівався, що земство передасть Спілці 2 тис. руб. для найму інструкторів. У кошторис на 1910 рік було закладено 3 тис. руб. на утримання 6 інструкторів.

Земство не передало Спілці гроші, тому працював тільки один інструктор. Йому платили 40 руб. на місяць, окремо — за дорожні витрати ті кооперативи, які запрошували його. Інструктор виконував «рахівничі обов'язки», перевіряв звітність, а також за програмою Спілки виконував різні комерційні та агентурні доручення з метою жвавішої взаємодії кооперативів і їхньої Спілки.

2) Про організацію районних складів споживчої кооперації. З метою здешевлення товарів через скорочення витрат по доставці й заради безперервного товарного обігу на місцях було визнано за необхідне організувати районні склади. З'їзд доручив бюро Київської споживспілки організувати порайонні з'їзди та виробити проект організації районних складів.

Крім того, з'їзд затвердив план дій бюро на 1910 рік і кошторис у сумі 24175 руб. Члени Бюро одержували платню 1200 руб. на рік.

Прийнято також важливе рішення щодо журналу «Наше дело», одного з перших кооперативних видань на Україні. Його редактором-видавцем був О.Гдешинський, який заснував журнал на власні та позичені кошти. Журнал виходив з 15 вересня 1909 року двічі на місяць.

З'їзд вирішив не брати на рахунок Спілки всі витрати для видання журналу, а виділити певну субсидію в 2 тис. руб. (замість 5 тис. руб. витрат щорічно) та звернутися до споживчих товариств з проханням зробити добровільні пожертви до 1 січня 1910 року.

Серед рішень, прийнятих з'їздом, були й такі:

- зменшити пай до 3 руб., установити 10% на дивіденд, надати не членам товариства право брати участь у прибутках;

- ухвалено здійснювати видання популярних брошур, листків тощо українською та російською мовами;

- виділяти кошти на освітні та добродійні цілі [6, с.102].

З'їзд звернувся до споживчих товариств з проханням приєднатися до Спілки. У відозві «До товаришів-кооператорів» його делегати зазначали, що Спілка набрала такої сили, що стала на певний твердий ґрунт і сміливо може бути керівним органом для всіх споживчих товариств.

У відозві поставили підписи ті, хто майже через 10 років виведе українську незалежну кооперацію на широкий шлях, — М.Бухневич, І.Тихомиров, Т.Рильський, Х.Барановський, В.Малевиц, панотець Т.Добрянський.

У січні 1910 року бюро Спілки, враховуючи рішення III з'їзду уповноважених, на своєму засіданні обговорило наступні заходи, спрямовані на поліпшення роботи:

- заорендувати на один рік приміщення першого поверху з боку двора на Воздвиженській, 1 за 480 руб. для розширення складу та виділити до 70 руб. для його обладнання;

- пломбувати всі місця упаковки товарів, які відпускають зі складу Спілки;

- з лютого запросити на роботу інструктора для ревізії та допомоги споживчим товариствам, на їхній рахунок відносити дорожні витрати;

- відкривати запис 4 або 5 практикантів при бюро Спілки для придбання найнеобхідніших відомостей з рахівництва і товарознавства,
- намагатися ліквідувати борги товариств Спілці;
- із прикажчиків брати заставу в 100 руб.;
- основними товарами для продажу товариствам уважати бакалію та галантерею [11, с.4].

Замовлення від товариств, які не є членами Спілки, виконуються на загальних підставах після одержання готівкою або післяплатою суми приблизної вартості замовлення.

Бюро Спілки також здійснювало певні дії щодо допомоги споживчим товариствам. У першій половині 1910 року в губернії виникло 49 нових споживчих товариств, яким були потрібні консультації інструкторів, тому навесні чотири інструктори бюро виїхали в сім повітів. Було укладено угоду з Київським споживчим товариством «Самопомощь» (виникло в лютому 1909 року), згідно з якою спілка відкрила за свій рахунок відділення цього товариства на Подолі, у своєму приміщенні на Воздвиженській, 1, і допомогла облаштувати крамницю на Деміївці. Голова бюро Київської споживспілки О.Гдешинський брав участь у загальних зборах споживчого товариства «Самопомощь» (20 червня 1910 рік) і виступив з доповіддю «Що таке кооперація і для чого відкриваються споживчі товариства».

Усе ж більшість споживчих товариств губернії не користувались послугами спілки, замовляли товари у приватних фірм, а не у Спілці.

Четвертий з'їзд уповноважених розпочав роботу 21 квітня 1910 року. Із 40 присутніх 26 обрано споживчими товариствами, які входили до складу Спілки. Головував Ігор Михайлович Тихомиров. З короткою доповіддю виступив голова Бюро О.Гдешинський, який спинився на виконанні доручень Ш з'їзду (3-4 грудня 1909 року).

З приводу введення штату інструкторів із 6 осіб, він пояснив, що це виконати не вдалося, і тепер працює лише один інструктор. Основні досягнення — впорядкування обліку в товариствах та повідомлення відомостей про сутність та завдання споживчого товариства. Щоб почалася діяльність торговельних агентів-товарознавців, треба мати достатньо грошей для оплати їхньої праці.

На з'їзді заслухали результати перевірки, здійсненої ревізійною комісією в складі І.Юркевича, В.Мельникова, Х.Барановського, яка 11 квітня перевірила річний звіт Бюро. Збиток за операційний рік становив 1535 крб. 23 коп. «Комісія вважає можливим збиток цей залишити непокритим, віднісши покриття його на рахунок прибутків подальшої діяльності Спілки» [12].

На з'їзді О.Гдешинський звернув особливу увагу на загрозу фінансової кризи, якщо товариства і далі будуть ігнорувати виконання своїх фінансових зобов'язань.

Учасники з'їзду також розглянули проект нового статуту Спілки [9]. Після обговорення проект статуту з деякими поправками був прийнятий.

Бюро Спілки після з'їзду звернуло особливу увагу на діяльність районних об'єднань. Три інструктори, незважаючи на те, що Київський земський комітет не виділив кошти на їхнє утримання, систематично виїжджали в села і міста губернії, щоб допомогти кооперативним товариствам. Бюро планувало відкрити районні

об'єднання в тих місцях, де були економічно сильні товариства — у Фастові, Умані, Тальному, Білій Церкві, і спинилося на останній.

Бюро Київської споживспілки планувало скликати 15 грудня в Білій Церкві нараду уповноважених від споживчих товариств, яка вирішуватиме питання щодо районного складу або контори. Відрахування для спілкового підприємства мало становити 10 коп. з 1 руб. основного капіталу. Потрібно було обговорити також такі питання, як утримання районного обліковця та страхування товару кожного товариства. Планувалося запросити на нараду уповноважених від ощадно-позичкових і кредитних товариств.

Наприкінці 1910 року бюро Спілки мусило визнати, що ставлення до Спілки за рік і 9 місяців з боку товариств лишилося байдужим. Але Спілці для успішного забезпечення великого району діяльності широким асортиментом товарів потрібні великі кошти. Нестача оборотних коштів зробила торговельну діяльність Спілки зовсім слабкою. Тому Київська спілка вдалася до особливих заходів.

Як писав у 1910 році журнал «Наше дело»: «Київська спілка з метою зміцнення торгової діяльності й об'єднання купівельної сили веде в даний час переговори з Московським союзом про злиття оборотів з оборотами київського складу. ...Так думає поступити бюро, що зосталося без опори зі сторони своїх співробітників-кооператорів» [11, с.4]. Керівництво Київської спілки, почавши свою діяльність, швидко зрозуміло, що одна Спілка не зможе вистояти в тих умовах, які склалися. Споживчі товариства та Київське губернське земство не підтримали Спілку і не надали їй своєї допомоги. Тому вже на початку 1909 року підписано угоду між Київською спілкою та Московським союзом споживчих товариств (МССТ), згідно з якою МССТ відкрив Київській спілці споживчих товариств кредит до 10 тис. руб., але, коли Спілці почала пропускати терміни платежів, Московська ліквідувала кредит.

У вересні 1910 року Київська спілка під тиском несприятливих матеріальних умов поновила переговори з Московською спілкою про передачу тій усієї торговельної діяльності. За собою Київська спілка залишила лише неторговельну діяльність та організацію на місцях районних об'єднань. Московська спілка повинна була задовольнити вимоги кредиторів Київської спілки. Угода не відбулася, бо її виконання було «непосильним для Московської спілки».

За два роки існування (1909-1910) Київська спілка не зуміла залучити до своєї діяльності більшість товариств. Маючи обмаль наявних коштів, Бюро мусило обслуговувати тільки невеликий район Київської губернії, бо не дістало фінансової підтримки як від товариств, так і від земства.

На 1 січня 1911 року, до складу Спілки входили 220 споживчих товариств, з яких лише 115 внесли вступний пай у розмірі 10 руб. Пункт статуту про дії Спілки тільки в межах Київської губернії не давав змоги залучати до спільних дій споживчі товариства близьких до Києва районів Чернігівської та Полтавської губерній. Щоправда, споживчі товариства сусідніх губерній усе ж таки брали товар зі складу спілки. За 1910 рік кооперативи Чернігівської губернії отримали товарів на 47.5 тис. крб. і Полтавської — 34.6 тис. крб. [2, с.164].

Питання про можливість подальшої самостійної торговельної діяльності Київської спілки споживчих товариств було розглянуто на загальних зборах уповноважених споживчих товариств — членів спілки 9-11 травня 1911 року. Зокрема, було розглянуто питання про взаємовідносини Київської спілки з

Московського спілкою споживчих товариств. На зборах були присутні уповноважені від 34 товариств з правом ухвального голосу та 14 — з правом дорадчого голосу, представники від Московського союзу — В.Зельгейм та від Московського народного банку — В.Перелешин.

Учасникам зборів повідомили про фінансові результати Київської Спілки споживчих товариств, про те, що споживчі товариства заборгували спілці 6462 крб. 01 коп., а збитки спілки досягли 15090 крб. 28 коп. Далі розпочалося обговорення діяльності бюро Спілки. У травні 1909 року Спілка відкрила свій склад, діяльність якого вимагала збільшення витрат унаслідок збільшення торгових оборотів. Спілка мала широкий кредит на ринку й працювала коштом цього кредиту. У вересні 1910 року не були внесені платежі однієї з фірм, і кредит на ринку почав скорочуватися, а платежі продовжували надходити. З другого боку, товариства майже не розраховувалися за товар. Все це і призвело до важкого стану.

У резолюції зборів (прийнятих одногласно) йшлося про те, що збори уповноважених вважають корисним та вигідним дійти згоди у справі закупівлі товарів з Московською Спілкою споживчих товариств.

Проект угоди між Київською і Московською спілками споживчих товариств уключав такі пункти:

1. МССТ відкриває в Києві свою агентуру, якщо Київська спілка припинить свою торговельну діяльність.

2. КССТ зберігає за собою неторгову діяльність, для чого МССТ виділяє суму не меншу за 1800 руб. на рік (прохали на перші кроки діяльності виділити до 3 тис. руб. на рік).

3. МССТ веде через свого агента (Василя Івановича Шibaєва) «на свій страх та ризик» складські, торговельні та комісійно-агентурні операції та відкриває, якщо це буде потрібно, у межах Київської губернії підрайонні склади та агентури.

4. МССТ приймає від КССТ наявний товар, торговельний інвентар та дебіторів «по фактической их стоимости».

5. МССТ кредитує товариства споживачів Київської губернії «на підставі правил про кредит, затверджених зборами уповноважених МССТ» [14].

Збори обрали до Бюро 8 осіб: О.Гдешинського, С.Сидоренка, І.Чернича, Т.Добрянського, І.Тихомирова, Й.Волошиновського, Д.Ярошевича, Д.Тихомирова. До ревізійної комісії обрали Л.Вольфсона, М.Бойкова, М.Бухневича.

Збори спромоглися прийняти важливі рішення про організацію районних з'їздів та створення районних складів, про єдину систему обліку, про діяльність журналу «Наше дело». Бюро Спілки зробило подальший крок у справі об'єднання споживчих товариства, також у галузі торгівлі та в поширенні ідей і принципів кооперації.

Таким чином, аналіз діяльності Київської спілки споживчих товариств показав, що вона виникла за несприятливих умов для свого розвитку й існування, швидше за бажанням місцевого земства, ніж за ініціативи самих споживчих товариств. Відтак через складності та економічні прорахунки керманічів Спілки вона занепала.

Список використаної літератури

1. Височанський П. Начерк розвитку української споживчої кооперації (Дорадянська доба): У 2 Ч. / П. Височанський. — Катеринослав: Книгоспілка, 1925. — Ч.1. — 133 с.
2. Витанович І. Історія українського руху / І. Витанович. — Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. — 624 с.
3. Історія кооперативного руху: підручник для кооперативних вузів / [Бабенко С. Г., Гелей С. Д., Гончарук Я. А. та ін.]. — Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1995. — 412 с.
4. Історія споживчої кооперації України / [Аліман М. В., Бабенко С. Г., Гелей С. Д. та ін.]. — Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1996. — 383 с.
5. Киевская мысль. — 1909. — 3 декабря (№335).
6. Нариси з історії споживчої кооперації Київщини / [В. П. Пак, Ф. І. Ленченко]; за ред. Ф. І. Ленченка. — К.: Іридіум, 2002. — 200 с.: іл. — Бібліогр.: с.194-195.
7. Наше дело. — 1909. — №4-5. — С. 14.
8. Там само. — №6-7. — С. 3-12.
9. Там само. — №8. — С. 8.
10. Там само. — №1. — С. 4.
11. Пожарський П. Нариси з історії української кооперації / П. Пожарський. — К.: Друкарня товариства «Робітничка книга», 1919. — 185 с.
12. Рада. — 1908. — 3(16) грудня.
13. Центральний державний історичний архів України м. Київ. — Ф.275. — 1908. — Оп.1. — Спр. 1940. — 8 арк.

Ф.И. Ленченко

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КИЕВСКОГО СОЮЗА ПОТРЕБИТЕЛЬСКИХ ОБЩЕСТВ (1908-1913 ГОДЫ)

Стаття посвячена дослідженню питання виникнення, діяльності і упадку Київського союзу потребителських обществ. Особое внимание в разведке обращено на причины упадка союза и его отношения с Московским потребителским союзом.

Ключевые слова: *Київський союз потребителських обществ, Київська губернія, Бюро Союзу.*

F.I. Lenchenko

THE ESTABLISHMENT AND ACTIVITIES OF THE KYIV UNION OF CONSUMER SOCIETIES (1908-1913)

The article studies the issues of arising, activities and decline of the Kyiv Union of Consumer Societies. Particular attention is given to researching the reasons for the decline of the Union and its relations with the Moscow Consumer Union.

Keywords: *the Kyiv Union of Consumer Societies, Kyiv Governorate, the Bureau / Office of the Union.*

Надійшла до редакції 18 жовтня 2011 року